

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПСИХОСОМАТИЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ (ПСИХОСОМАТОЗІВ) У ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ

Розглядаються передумови виникнення психосоматичних захворювань (психосоматозів), які висвітлюються у контексті професійних розладів працівників небезпечних професій. Вперше розкрито теоретичні засади їх формування та розвитку в працівників міліції.

Ключові слова: психосоматичні захворювання (психосоматози), професійні розлади, психологічні чинники діяльності, емоційний стан, хронічний стрес, психічні новоутворення.

Постановка проблеми. Нині дедалі частіше увагу дослідників привертає проблема професійного здоров'я людини, в тому числі психічного. Система МВС зазнає значних втрат кадрового потенціалу внаслідок захворюваності. Правоохоронці гинуть та отримують каліцтва не лише під час виконання своїх безпосередніх обов'язків, які пов'язані з відкритою протидією злочинності, але й внаслідок нещасних випадків, побутового травматизму та захворювань.

Дослідження наслідків впливу на працівника міліції психологічних особливостей правоохоронної діяльності дозволило виокремити категорії професійних розладів. До них належать гострі стресові реакції, посттравматичні стресові розлади, професійна деформація, емоційне (психічне) «вигорання», психічні та соматичні захворювання.

Стан дослідження. Аналізуючи результати досліджень умов та специфіки критичних видів діяльності (М.Г. Логачов (2001 р.), Барко (2002 р.), О.В. Тімченко (2003 р.), І.М. Слюсар (2005 р.), А.С. Куфлієвський (2006 р.), В.І. Мозговий (2006 р.) та ін.), можемо зробити висновок про те, що психосоматичні захворювання – окремий феномен, який потребує детального та ретельного дослідження.

Працівники міліції великою мірою страждають на захворювання системи кровообігу, органів травлення, органів дихання, хвороби ендокринної та нервової систем. Згідно з дослідженням

В.В. Суліцького, щорічно на профілактичному обліку знаходиться приблизно 15–20% від загальної кількості особового складу [9, с. 55–62].

За нашими дослідженнями, впродовж останніх років спостерігається зростання частки психосоматичних захворювань працівників міліції в УМВС України в Івано-Франківській області. Так, у 2006 році їх частина становила 13,1% від загальної кількості захворювань, у 2007 році – 14,7%, у 2008 році – 15,3%. Це підтверджує актуальність цієї проблеми [10].

На жаль, нині відсутні всебічні дослідження у цьому напрямі, а поодинокі спроби вчених виділити актуальну проблему не знаходять наукового обґрунтування. О.В. Тімченко (2003 р.) виділяє соматичні та психічні захворювання у працівників правоохоронних органів при визначенні поняття «професійний стрес». І.М. Слюсар (2005 р.) виокремлює психосоматичні розлади як наслідок розвитку відтермінованих у часі дезадаптивних станів, які назвали посттравматичними стресовими розладами (ПТСР). А.С. Куфлієвський (2006 р.) вирізняє психосоматичні розлади у межах розвитку «емоційного вигорання» працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України.

Отже, психосоматична патологія – окреме явище, яке виникає внаслідок дії гострого чи хронічного емоційного стресу та потребує детального дослідження.

З огляду на принцип єдності психіки та діяльності, розвиток психосоматичних захворювань обумовлюється включенням особистості в діяльність. Тому **метою** статті є висвітлення передумов виникнення та розвитку психосоматичних захворювань (психосоматозів) у працівників міліції.

Виклад основних положень. Працівники міліції належать до особливої професійної категорії, до якої можуть входити особи лише з певними фізичними, психофізіологічними та особистісними якостями.

Професійне становлення людини, як суб'єкта професійної діяльності, на думку Л.І. Мороз, проходить від періоду підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення, здійснення вибору професії, професійного навчання, опанування професією, реалізації особистісного потенціалу в професійній діяльності [7].

Як зазначають Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко, у ході тривалої професійної діяльності, що протікає у визначених соціально-економічних умовах, формуються не тільки деякі професійно орієнтовані психічні та фізіологічні функціональні системи, але й особистість суб'єкта діяльності; складається соціально-професійний тип особистості з визначеними ціннісними орієнтаціями, характером, стилем спілкування. З одного боку, відбувається адаптація до особливостей роботи, набуваються необхідні знання, формуються вміння і навички, виникають нові позитивні якості. Людина стає фахівцем своєї справи. З іншого – можливі небажані зміни психіки суб'єктів, аж до виникнення професійної деформації та появи психічних новоутворень [1].

Сенситивними моментами для їх зародження, на думку дослідників, є періоди професійних криз, пов'язаних із необхідністю вирішення особливо складних професійних ситуацій. Саме поняття «професійні кризи» похідне від поняття «нормативні життєві кризи», найбільш відомими серед яких є кризи перших п'ятнадцяти років життя, зумовлені особливостями провідної діяльності на відповідних етапах (зарахування до дошкільної установи, початок навчальної діяльності).

Нормативні кризи дорослості тісно пов'язані з професійною діяльністю. Так, криза ранньої дорослості пов'язана з остаточним переходом до самостійного життя і незалежністю від батьків, але в цей період починається і самостійна професійна діяльність («криза народження професіонала»). Вона обумовлюється труднощами входження у трудовий режим, невпевненістю у своїх можливостях, необхідністю доучуватися (чи переучуватися), складністю адаптації до трудового колективу і до взаємин зі співробітниками.

Після завершення періоду трудової адаптації (через 4–5 років роботи) фахівцю потрібне деяке реальне підтвердження його професійних досягнень (збільшення зарплати, підвищення статусу тощо). Якщо цього не відбувається, виникає емоційний дискомфорт, незадоволеність працею, надмірна професійна перенапруга і перевтома. Це характеризує зародження наступної нормативної психологічної кризи – «кризи 30-річчя».

Нормативна криза «середини життя» (40–45 років) у професійному житті пов'язана з усвідомленим переживанням необхідно-

сті та можливостей останнього ривка в досягненні бажаного професійного рівня і виявляється в стані перенапруги, тривожності, апатії, а також у стійких функціональних розладах.

Важко переживається і передпенсійна криза, яка поглиблюється за рахунок змін фізичного, соматичного і психічного статусів.

У розвитку особистості, як наголошує З.Р. Кисіль, на професійному шляху виокремлюють і так звані «біографічні кризи»:

1. Криза нереалізованості – виникає, коли в суб'єктивній картині життєвого шляху слабо представлені реалізовані зв'язки подій життя, коли в новому соціальному середовищі недостатньо оцінюються попередня підготовка суб'єкта, його досвід і кваліфікація.

2. Криза спустошеності – розвивається, коли в суб'єктивній картині життєвого шляху слабо представлені актуальні зв'язки, що ведуть від минулого і сьогодення в майбутнє: пов'язана з душевною втомою, переживанням невизначеності становища, зниженням привабливості професійних цілей.

3. Криза безперспективності – зароджується, коли у свідомості слабо представлені потенційні зв'язки подій, плани на майбутнє тощо [6, с. 19–21].

Домінуючими рисами для осіб, які переживають кризу, за результатами дослідження В.І. Барко, є погіршення загального емоційного, психічного, соматичного самопочуття; виникнення змін у професійній поведінці (поява неадекватних реакцій), виникнення та прогресування емоційних деструктивних реакцій, втрата професійної мотивації тощо [2].

Для виявлення впливу стресогенних чинників професійної діяльності на особистість працівника міліції впродовж 2007–2009 років на базі Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ проведено дослідження. Для цього нами було адаптовано анкету, розроблену російським дослідником, доктором біологічних наук, професором кафедри психології Воронежського ФМГЕІ Російської Федерації Ю.В. Щербатих. Дослідницька вибірка складалася з 312 осіб: практичних працівників міліції (114 осіб), курсантів первинної початкової підготовки працівників міліції (104 особи) та курсантів першого курсу факультету громадської безпеки та соціальної роботи Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ (94 особи).

Вибірка працівників міліції формувалася за такими ознаками: термін служби та досвід роботи в ОВС (від 5 до 10 років практичного стажу); наявність впливу стресогенних чинників, що пов'язані з виконанням службових обов'язків; наявність чинників, які пов'язані з приватним життям.

Вибірка курсантів первинної початкової підготовки працівників міліції формувалася за такими ознаками: перший місяць навчання; наявність досвіду роботи в ОВС; наявність впливу стресогенних чинників, які пов'язані з приватним життям.

Вибірка курсантів першого курсу факультету громадської безпеки та соціальної роботи формувалася за наступними ознаками: перший семестр навчання; наявність впливу стресогенних чинників, які пов'язані з навчанням та перебуванням у вузі; наявність впливу стресогенних чинників, які пов'язані з приватним життям.

За результатами проведеного дослідження, найбільш чутливі до стресу курсанти першого курсу, першого семестру навчання. Із 94 опитаних 34 (36,17%) відчують дію стресових чинників, які негативно впливають на здоров'я. Деякою мірою це можна пояснити процесом адаптування до нових умов життєдіяльності.

Одержані нами результати підтверджують результати дослідження О.В. Іванової (1999 р.), яка зазначає, що умови входження особистості в нову соціальну роль курсанта ВНЗ закритого зразка є функціонально-критичними. По-перше, це жорстко регламентований спосіб життя, дотримання розпорядку дня. Це також закритість колективів навчальних підрозділів, різкий відрив від кола звичного спілкування (рідні, близькі, друзі). Відокремленість навчальних колективів, безумовно, з самого початку впливає на формування комунікативного потенціалу майбутніх офіцерів. Це пов'язано з порушенням минулих та побудовою нових поведінкових стереотипів.

На курсантів впливають як психофізіологічні, так і соціально-психологічні особливості юнацького віку. В юнацькому віці завершується перехід від дитячої залежності до статусу дорослого з усіма його правами та обов'язками. Такий перехід супроводжується необхідністю вирішувати та оцінювати співвідношення власних здібностей з обраним напрямком діяльності, здатність переносити великі та незвично організовані навантаження.

Цей період ускладнюється й тим, що вже після вибору на пряму діяльності може з'ясуватися, що його спрямованість не відповідає колишнім уявленням. Як правило, це призводить до когнітивного дисонансу, формування інтрапсихічного конфлікту, необхідності зміни установок тощо [5, с. 345–351].

Наведені результати не суперечать дослідженню адаптації студентів до навчальних навантажень під час навчання у вищому навчальному закладі (М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, А.Ф. Косенко, Т.І. Кочергіна, 2002 р.), яке показало, що перший рік навчання супроводжується найбільш вираженими функціональними зрушеннями в організмі студентів, що супроводжується «ламанням» старого і формуванням нового динамічного стереотипу і пов'язаною з цим нервово-психічною напругою [8, с. 15].

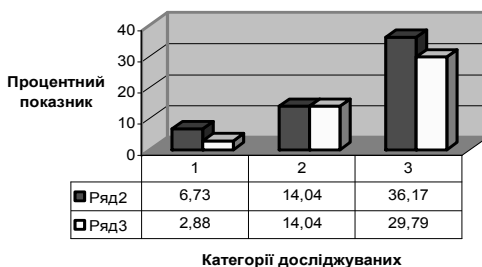
На відміну від них, курсанти первинної початкової підготовки працівників міліції зазнають найменшого впливу стресу. Із 104 опитаних тільки 7 (6,73%) відчують дію стресових чинників, що негативно впливають на здоров'я. Отримані дані можна трактувати як наявність стресів приватного життя, без виражених професійних, оскільки такі сьогодні відсутні. Отримані показники динамічної чутливості до стресу (мал. 1) у курсантів першого курсу 28 (29,79%) та курсантів первинної початкової підготовки працівників міліції 3 (2,88%) менші від попередньо отриманих. Це свідчить про подолання та сприятливий прогноз виходу зі стресового стану, а також наявність позитивного настрою на майбутнє.

Дослідження чутливості до стресу у практичних працівників ОВС виявило їх значну частку. З 114 опитаних 16 відчують дію стресових чинників, які негативно впливають на здоров'я, що становить 14,04% від загальної кількості опитаних.

Цікавим є те, що показники динамічної чутливості у практичних працівників міліції (мал. 1) мають ті ж самі показники. Це свідчить про наявність картини стійкого стресового стану, який усвідомлюється самими працівниками (14,04%) та підтверджує наявність «хронічного стресового стану».

На нашу думку, це явище можна трактувати як «межовий період», під час якого визначаються результати виходу зі стресового стану: його ефективне подолання чи формування передумов виникнення та розвитку новоутворень.

Показники чутливості до стресу

1 – практичні працівники; 2 – курсанти первинної початкової підготовки працівників міліції; 3 – курсанти першого курсу.

Рис. 1. Показники чутливості до стресу

При здійсненні правоохоронної діяльності співробітники зіштовхуються з різноманітними чинниками. Одні з них входять до навколишнього середовища (специфічні чинники правоохоронної діяльності), інші можуть мати психологічну (занижена самооцінка, депресія) або соціологічну природу (смерть близької людини або її хвороба), чи філософський характер (використання часу, мети життя). Але в будь-якому випадку, як стверджував Г. Сельє, незалежно від типу стресора, організм реагує однаково. Наш організм у процесі еволюції навчився реагувати на стресори миттєвими змінами психологічного стану, підвищенням діяльності та припливом сил. При цьому спостерігаються позитивні зміни таких психічних характеристик, як показники уваги, пам'яті, мислення та інше.

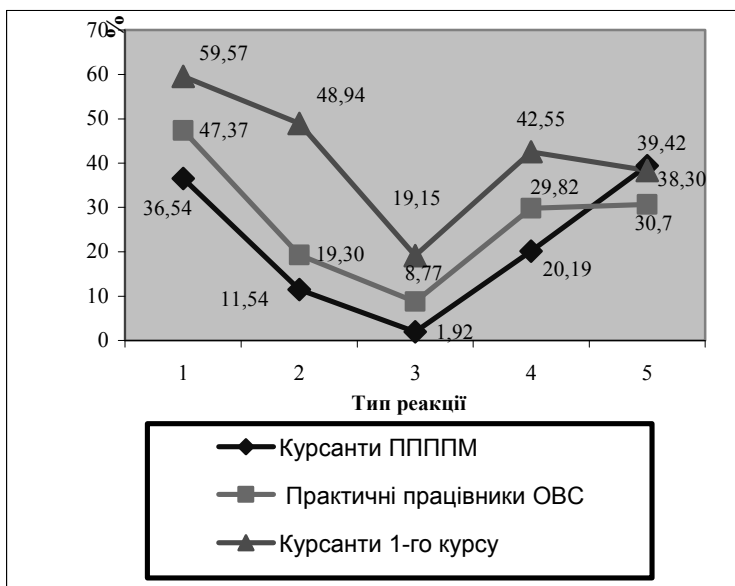
Таким чином, стрес як цілісне явище є позитивною адаптаційною реакцією, яка викликає мобілізацію організму до умов середовища та ситуації.

Шкоду людині ж наносить грубий вплив, що руйнує саму здатність до адаптації. Коли організм кожного дня одержує певну порцію фізичного та емоційного впливу, який дещо перевищує межі його норми, то він «ламається».

В умовах тривалого впливу негативних емоцій опірність захисно-приспосувальних механізмів людини суттєво знижується –

виснажуються системи психологічного та біологічного захисту. При цьому співробітники намагаються захистити себе від впливу негативних, травмувальних чинників, зменшивши психічну напругу до мобілізуючого особистіть рівня. Залежно від рівня розвитку особистості психологічними механізмами захисту є як конструктивна поведінка, за допомогою якої особистість долає перешкоди та переходить на вищий етап свого розвитку, так і деструктивна, що виявляється у негативних явищах.

Тому наступним етапом нашого дослідження є аналіз типу реакцій досліджуваних категорій на ситуацію, у якій вони перебувають, і визначення на цій основі психосоматичного статусу працівників міліції.

1 – підвищена реакція на обставини, на які не можемо вплинути;
 2 – схильність до ускладнення подій; 3 – схильність до психосоматичних захворювань; 4 – деструктивні способи подолання стресів;
 5 – конструктивні способи подолання стресів.

Рис. 2. Типи реакцій досліджуваних

Доволі значна частина опитаних практичних працівників (47,37%) зазначає про підвищену реакцію на зовнішні обставини. Це підтверджує нашу думку про наявність тривалих негативних емоцій, які супроводжують професійну діяльність. Крім того, чималий відсоток (29,82%) опитаних працівників виявляють деструктивні способи подолання стресів. Отримані дані можуть бути фактом наявності певних негативних новоутворень особистості працівника міліції зі стажем 5–10 років служби, наприклад, як ранній вияв професійної деформації чи емоційного «вигорання» (В.С. Медведєв, О.В. Шаповалов, Ж.Ю. Половникова, Д.О. Александров, А.С. Куфлієвський, І.В. Гнатів, М.В. Савчин та ін.).

Що стосується власне психосоматозів, то, за результатами нашого дослідження, схильність до них спостерігається у 10 працівників. Це становить 8,77% від загальної кількості опитаних. З огляду на зазначене вище, можна висловити припущення, що розвиток психосоматозів у працівників міліції відбувається впродовж тривалого часу внаслідок дії низки психогенних чинників (за типом «кумулятивного стресу»).

Отримані дослідження підтверджують результати дослідження діяльності дільничних інспекторів м. Києва, проведеного В.В. Сулицьким. Майже 90% опитаних вважають свою діяльність важкою і складною через велику кількість функціональних обов'язків, нервово-психічних перевантажень, тривалого перебування «на ногах», незадовільного харчування і відпочинку; 3% дільничних інспекторів відчувають серйозні симптоми соматичних розладів: болі в шлунку, в серці, порушення сну. Приблизно третя частина дільничних інспекторів зі стажем роботи більше 5 років мають хронічні захворювання (переважно шлунково-кишкові) [9, с. 86–87].

В.В. Бойко виділяє симптом «психосоматичних і психовегетативних розладів», який виявляється на рівні фізичного і психічного самопочуття. Він виникає завдяки умовно-рефлекторному зв'язку негативної властивості [3].

Чимало з того, що стосується суб'єктів професійної діяльності, провокує відхилення в соматичних або психічних станах. Часом навіть думка про таких суб'єктів, як підкреслює Л.І. Мороз, або контакт із ними викликає поганий настрій, негативні асоціації, без-

соння, почуття страху, неприємні відчуття в серці, судинні реакції, загострення хронічних захворювань.

Перехід реакцій із рівня емоцій на рівень психосоматики свідчить про те, що енергія емоцій перерозподіляється між підсистемами індивіда. Таким чином організм рятує себе від руйнівної дії негативної емоційної енергії [7].

Висновки. Перехід від норми до хвороби відбувається в межах взаємодії організму і середовища, коли з'являються нові умови, які істотно змінюють збалансовані пристосування. Наприклад, такі доволі розповсюджені, як психічна напруга і зміна ставлення людини до неї, а відтак – доведена первинна роль особистості у своїй здатності зберігати гармонію у функціонуванні всього організму.

Передумови виникнення психосоматозів у працівників міліції закладаються у період опанування професією. У період професійної діяльності в ОВС на психосоматичне здоров'я суттєво впливають різні психічні кризи, найбільше – нормативна криза. Зародження початкового етапу їх формування відбувається ще під час навчального процесу та залежать від індивідуально-особистісних властивостей людини. Так, на курсантів впливають як психофізіологічні, так і соціально-психологічні особливості юнацького віку, згодом – ненормована професійна діяльність, яка супроводжується постійним психічним напруженням.

Перспективи подальшої роботи полягають у напрямі вивчення особистості працівника міліції як активного суб'єкта збереження й зміцнення власного здоров'я.

-
1. Александров Д.О. Юридична психологія: підручник / Д.О. Александров; за заг. ред Л.І.Казміренко, Є.М. Мойсеева. – К.: КНТ, 2007. – 360 с.
  2. Барко В.І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект): монографія / В.І. Барко. – К.: Ніка-Центр, 2002. – 296 с.
  3. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В.В. Бойко. – М.: Филинь, 1996. – 472 с.
  4. Иванова О.В. Соціально-психологічна адаптація курсантів у вищому закладі освіти МВС як етап професійного становлення майбутніх співробітників пенітенціарної системи: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.06 / О.В. Иванова // Нац. акад. внутр. справ України. – К., 1999. – 16 с. – укр.
  5. Иванова О.В. Соціально-психологічні чинники професійного становлення працівника міліції / О.В. Иванова, Н.Ю. Ярема // Актуальні проблеми

соціології, психології та педагогіки: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Тенденції розвитку психології в Україні: історія та сучасність». – К.: Либідь, 2006. – 480 с.

6. Кісіль З.Р. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ: монографія / З.Р. Кісіль. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. – 524 с.

7. Мороз Л.І. Професійно-психологічний тренінг у становленні особистості фахівця (на прикладі працівників ОВС): монографія / Л.І. Мороз. – К.: КНУВС, 2007. – 432 с.

8. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я: навч. посібник / [М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, А.Ф. Косенко, Т.І. Кочергіна]; за заг. ред. М.С. Корольчука. – К.: ІНКООС, 2002. – 272 с.

9. Суліцький В.В. Конструктивна психологія в органах внутрішніх справ / В.В. Суліцький // Створення системи забезпечення психологічної надійності персоналу. Організація та проведення психопрофілактичної роботи в органах внутрішніх справ України: матеріали II всеукр. наук.-практ. семін. (10–11 жовтня 2003 р., м. Київ) / за заг. ред. М.І. Ануфрієва; редакційна колегія: В.С. Медведєв, С.І. Яковенко, С.В. Омельченко. – К.: КІВС, 2003. – 128 с.

10. Яцків О.С. Проблема психосоматичних захворювань (психосоматозів) у працівників міліції / О.С. Яцків // Право і безпека. – Х.: ХНУВС, 2009. – С. 202–206.

Яцків О.С. Предпосылки возникновения психосоматических заболеваний (психосоматозов) у работников милиции.

Рассматриваются предпосылки возникновения психосоматических заболеваний (психосоматозов), которые освещаются в контексте профессиональных расстройств работников опасных профессий. Впервые раскрыты теоретические начала их формирования и развития у работников милиции.

Ключевые слова: психосоматическое заболевание (психосоматоз), профессиональное расстройство, психологические факторы деятельности, эмоциональное состояние, хронический стресс, психические новообразования.

Jatskiv O.S. Preconditions of Psychosomatic Diseases (Psychomatozes) Emergence among Militia Employees.

The preconditions of psychosomatic diseases (psychomatozes) emergence highlighted in the context of professional disorders among workers of dangerous professions. Theoretical principles of their forming and development among militia employees are examined for the first time.

Key words: psychosomatic disease (psychomatozes), professional disorder, psychological factors of activity, emotional state, chronic state, occupational neoplasm.

Стаття надійшла 9 червня 2011 року

